

เทศน์เช้า วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗

พระอาจารย์สงบ มนฺตฺสฺนฺโต

ณ วัดป่าสันติพุทธาราม (วัดป่าเขาแดงใหญ่) ต.หนองกวาง อ.โพธาราม จ.ราชบุรี

อ้าว! ตั้งใจฟังธรรมนะ เราชาวพุทธ เราเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา เราต้องการคุณงามความดีของเรา ทุกคนมีคุณงามความดี สังคมก็ร่มเย็นเป็นสุข สังคมที่มันแตกแยกเพราะทุกคนเห็นแก่ตัว ทุกคนขวนขวายอยากเอาผลประโยชน์ส่วนตน ถ้าผลประโยชน์ส่วนรวม ผลประโยชน์ส่วนรวมมันคือผลประโยชน์ของตน เพราะอะไร

เพราะเวลาเราเกิดมา เราเกิดมาในชาติที่ร่มเย็นเป็นสุข ไปที่ไหนเขาถามว่ามาจากไหน เราภูมิใจมาก เราจะบอกว่ามาจากชาติของเรา แต่ถ้าชาติของเรามีการแบ่งแยก มันแตกแยกขึ้นไป เวลาเขาถามว่ามาจากชาติไหน เราไม่อยากบอกว่าเรามาจากชาติไหนเลย เราอายุเขา

เพราะเราทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมนั่นล่ะคือประโยชน์ของเรา แต่ถ้าทำประโยชน์ของเรานะ เราจะไม่ได้อะไรเลย เพราะมันไม่เป็นประโยชน์ของเรา ทำเพื่อเราๆ ทำเพื่อกิเลสตัดหาความทะยานอยาก ไม่ได้ทำเพื่อเรา กิเลสมันกว้านมาแล้วมันใช้จ่ายเท่าใด มันใช้สอยเท่าไร แล้วมันมาสะสมไว้ มันมีแต่โทษของมันเท่านั้นแหละ เพราะว่าอยากได้ของเราๆ ใจ

แต่ถ้าเราต้องการเพื่อจิตใจเราเป็นธรรมๆ นั่นล่ะของเราทั้งนั้นแหละ ของเรา เห็นไหม คุณตีคุณาพิกานะ นาฬิกาเวลามันเดินของมันไป ใครได้ประโยชน์จากมัน ตัวนาฬิกามันได้ประโยชน์อะไรของมัน มันเป็นแค่เครื่องจักรมันเป็นเครื่องจักรที่เวลามันหมุนของมันไป เราได้ประโยชน์จากมัน

แล้วถ้าเราคุณาพิกานะ นาฬิกาแต่ละเรือน นาฬิกาที่มันเดินเที่ยงตรง ราคามันจะสูงมันจะค่าดูความเที่ยงตรงของมัน ประโยชน์ของมัน แต่เขาก็ทำให้มันซับซ้อนขึ้นไป ไปประดับเพชรประดับพลอยขึ้นมาว่ามีราคาๆ เห็นไหม เขามีไว้เพื่อดูเวลานะ แล้วเวลาของมัน มันก็ไม่เข้าใจว่าเวลาของมันเป็นประโยชน์อะไรกับมัน มนุษย์ได้ประโยชน์จากมัน เพราะเวลาของเรา เรานัดหมายของเรา เราทำเพื่อประโยชน์กับเรา นั่นคือนาฬิกาที่ใครก็ได้ประโยชน์จากมัน

นาฬิกาชีวิตของเรา ตั้งแต่วันเกิดถึงวันตาย นาฬิกาชีวิตของเรา เรามีความสุขความทุกข์ มันเดินของมันไป แล้วมันต้องไปตายข้างหน้า นาฬิกาเวลามันตาย เขาไปซ่อม มันยังเอามาได้ เวลาถ่านมันหมดก็เปลี่ยนถ่าน มันก็ยังเดินของมันไปได้ ของเราเวลาถ่านมันหมดอายุขัยนะ เวลามันตายไป มันหมดอายุขัยมันไป นาฬิกาของเรามันเป็นนาฬิกาของวิญญูะ มันจะหมุนไปข้างหน้า สิ่งที่ยิ่งหมุนไปข้างหน้า นาฬิกาที่มันเสียหาย เราจะเอาอะไหล่อะไรไปซ่อมมัน

นี่ก็เหมือนกัน เวิร์กที่สร้างมา ความเห็นแก่ตัวว่าเป็นสมบัติของตนๆ ทำให้มันชำรุดเสียหายไป แล้วถ้าเป็นสมบัติสาธารณะ เรามีอะไหล่ เรามีความพร้อม เรามีสังคม เรามีชุมชน เราขาดตกบกพร่องเมื่อไหร่ทุกคนจะดูแลเรา นี่ก็เหมือนกัน นาฬิกาชีวิต ถ้าเราทำคุณงามความดีของเรา สิ่งที่เป็นคุณงามความดี บุญกุศลนั้นมันส่งเสริมเรา แต่ถ้ามันไม่มีสิ่งใดส่งเสริมเราเลย เวลานาฬิกามันเสียหาย เขาต้องมีอะไหล่ซ่อมแซมมัน นี่ก็เหมือนกัน ชีวิตของเรา เวลาเราต้องวนไปในวิญญูะ เราจะมาซ่อมแซมชีวิตของเรา ถ่านมันมีสติปัญญูะอย่างนี้มันจะเข้าใจ ถ้าเข้าใจ สิ่งที่มีค่าที่สุดคือความรู้สึกรู้สึกของเรา

เราเห็นว่าทรัพย์สมบัติมันมีค่า...ทรัพย์สมบัติมันมีค่า มีค่าสำหรับหัวใจที่สูงส่ง หัวใจที่เป็นธรรม เพราะสิ่งนั้นเขาเจืองานสังคมนะ คุณคนดี คนที่เขาเปิดทองหลังพระ เขาเห็นสังคมทุกข์ยาก เขาช่วยเหลือเจืองาน เขาตั้งมูลนิธิของเขา เขาทำเพื่อประโยชน์สังคมของเขา เขาเปิดทองหลังพระ นั่นเขาทำประโยชน์ไฉ่ เขาทำประโยชน์เพื่อชุมชน ประโยชน์เพื่อคนอื่น นี่ทรัพย์สมบัติที่เป็นของคนที่ยึดใจเป็นธรรม เขาจะเป็นประโยชน์ของเขา

แต่ทรัพย์สมบัติของจิตใจคนที่ไม่เป็นธรรมมันจะเป็นประโยชน์กับใคร เก็บไว้ให้มันเสื่อมค่า นี่เงินเพื่อๆ เวลามันเสื่อมค่าของมันไป เก็บไว้เท่านั้นแหละ ของเราๆ เราไม่ได้ประโยชน์อะไรเลย แต่คนที่เป็่นธรรมๆ มันทำประโยชน์ของมันได้ นี่พูดถึงวัตถุ พูดถึงทรัพย์สมบัตินะ คนเกิดมาต้องมีปัจจัยเครื่องอาศัย องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเวลาบัญญัติธรรมวินัย เห็นไหม ปัจจัย ๔ เครื่องอยู่อาศัย พระก็ต้องมีปัจจัย ๔ ของเรา มีผ้าไตรจีวร มีบาตรเพื่อเป็นอาหาร มียารักษาโรค น้ำคองมูลร่น้ำ ที่อยู่อาศัย ปัจจัยดำรงชีวิตมันต้องมีของมันอยู่ ถ้าของมันมีอยู่นะ เราเกิดมามีชีวิตทำไม

คูสิ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์นะ เป็นศาสดาของเราด้วย วางธรรมวินัยไว้เพื่ออะไร? เพื่อให้เราก้าวเดินไป ใครที่เกิดมา เห็นไหม ฆราวาสธรรม เกิดเป็นฆราวาส

ขึ้นมาเขายังมีคุณธรรมของเขา เขายังสร้างคุณงามความดีของเขา แล้วถ้าใครเห็นภัยในวัฏสงสาร มาบวชเป็นพระ บัณฑิตเครื่องอาศัยเหมือนกัน โลกเขาก็ต้องหาปัจจัยเครื่องอาศัย แต่เขาต้องหาปัจจัยด้วยความปากกัดตีนถีบของเขา

เราบวชมาเป็นพระเพราะเห็นภัยในวัฏสงสาร เราบวชมาเป็นพระมันก็ต้องดำรงชีวิต ต้องมีปัจจัยเครื่องอาศัย เราเลี้ยงชีพด้วยปลีแข้ง เราบิณฑบาตของเราเป็นวัตร ถ้าทำสิ่งใด คณะสงฆ์เข้มแข็ง อยู่ในธรรมวินัย สังคมเขาก็มีที่พึ่งอาศัยของเขา สังคมก็ร่มเย็นเป็นสุขของเขา

นาฬิกาชีวิต นาฬิกาที่มันมีคุณค่านะ มันเดินเที่ยงตรงของมัน แต่เขาก็ทำให้มันซับซ้อนขึ้น เพื่อมูลค่าในการตลาดของเขา นี่มันซับซ้อนขึ้น ชีวิตของเราก็เหมือนกัน ถ้าเราเที่ยงตรงกับเรา เราซื่อสัตย์กับเรา ถ้าเราซื่อสัตย์กับเรา เรามีความสำนึกใจ ถ้ามีความสำนึกใจสำนึกชั่วขึ้นมา คนทำดีทำชั่ว ความดีความชั่วมันมองกันได้

ความดีของโลก ความดีขวนขวายปากกัดตีนถีบเพื่อความมั่นคงของชาติตระกูลของเรา คุณใจของเราละล้าละลังนะ จิตใจก็ห้วงหน้าพะวงหลัง ห่วงว่าชาติตระกูลจะมั่นคงหรือไม่มั่นคง แล้วก็ห่วงว่าชีวิตนี้ตายแล้วจะไปไหน เกิดมามันทุกข์ยากสิ่งใด มีความเศร้าหมอง เห็นไหม สังคมไทย สังคมพุทธ เวลาแก่เฒ่าขึ้นมาาก็ไปวัดไปวาขึ้นมา ไปวัดไปวาเพื่อหาความมั่นคงของใจ ให้ใจมันมีหลักมีเกณฑ์ ให้ใจมันมีที่พึ่งอาศัย

ถ้าเรามีสติปัญญาเดี๋ยวนี้ เราทำหน้าที่การงานของเรา เราแบ่งเวลา เห็นไหม หลวงตาท่านสอนประจำ ปริญาเอก เอกตาเดียว เอกคือเอาแต่ทางโลกอย่างเดียว ถ้าเห็นภัยในวัฏสงสาร เราบวชไปแล้วเราก็มาทงศาสนาเลย มาทางเป็นนักพรตนักบวชเพื่อขวนขวายของเราเลย แต่ถ้าเรายังต้องใช้ชีวิตของเราในทางโลก หน้าที่การงาน คนสองตา เอกสองข้าง ข้างหนึ่งก็หน้าที่การงานของเรา เราก็อขวนขวายของเรา เราก็อพยายามขวนขวาย พยายามทำของเราเต็มไม้เต็มมือของเรา ถึงเวลาเราว่างงานแล้วเราก็อรักษาบำรุงหัวใจของเรา เพราะหัวใจเรามันจะสัมผัสได้นะ

ศีล สมาธิ ปัญญา เห็นไหม เราศึกษามาขนาดไหนมันก็เป็นตัวอักษร เป็นทฤษฎีทั้งนั้นแหละ มันไม่ได้เนื้อหาตามความเป็นจริงหรอก แก้วน้ำก็แก้วน้ำเปล่าๆ ไม่มีน้ำในแก้วนั้นเลย ร่างกายโครงสร้างของมนุษย์เราก็คือเป็นของเรา หัวใจก็เป็นของเรา หัวใจก็เราร้อน ถ้ามีคุณธรรมของเรา ศึกษามาแล้ว ศึกษามาเป็นทฤษฎี

น้ำ น้ำมีคุณค่ากับชีวิต น้ำมีคุณค่า ทั้งๆ ที่มันอยู่ในตัวเราอยู่แล้ว ธาตุ ๔ ธาตุน้ำมีอยู่ในตัวเราอยู่แล้ว เราต้องไปศึกษารูขมิ้นขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วศึกษามาแล้ว ของดีมีอยู่ในตัวก็ไม่ต้องรู้จักของมัน แก้วมันไม่มีน้ำเลยก็ต้องหาน้ำมาใส่มัน นี่ก็เหมือนกัน ถ้าเราอยากได้คุณงามความดีของเรา เราที่มาฝึกหัดของเรา

สติ ถ้ามีสติเราก็มีสติเพื่อระลึก รู้ มีสติเพื่อไม่ฟุ้งซ่านไปกับโลกนัก มีสติควบคุมหัวใจของเรา ทำสิ่งใดก็ไม่ขาดสติ ถ้าไม่ขาดสติ ทำสิ่งใดมันก็ไม่มีความผิดพลาดพลั้งเผลอไป นี่มันเป็นโลกีย์ปัญญา เป็นสติทางโลก ถ้าเรามีสติสัมปชัญญะที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น เราก็ยับยั้งความคิดในหัวใจของเรา เราก็แบ่งเวลาของเราเพื่อรักษาของเรา

ทำหน้าที่การงานมันต้องมีเวลาพักผ่อน เวลาพักผ่อนเราก็กำหนดได้แล้ว เวลาพักผ่อนกำหนดพุทธโศกก็ได้ ปัญญาอบรมสมาธิก็ได้ เราต้องมีสติปัญญาของเราไป เห็นไหม ทำหน้าที่การงานขึ้นมา เราชวนขวยขึ้นมา ผลงานมันเสร็จ เสร็จงานแล้วเราก็สบายใจ จิตใจที่มันฟุ้งซ่าน ถ้ามันมีคำบริกรรม มีปัญญาอบรมสมาธิเข้ามา ถ้ามันสงบระงับเข้ามา เรามีความสุขใจ “สุขอื่นใดเท่ากับจิตสงบไม่มี”

ทำหน้าที่การงานเสร็จแล้วก็มีสติปลื้มใจ ปลื้มใจแล้วมันก็มีสติภูมิใจ มันมีความสุขของมัน ความสุขจากการปฏิบัติหน้าที่ ได้ทำงานนั้นเสร็จแล้ว เวลาที่กำหนดพุทธโศกๆ ถ้ามันยังกำหนดพุทธโศกไม่ได้ เราก็ทำหน้าที่การงานของเรา แต่ถ้ามันพุทธโศกๆ จนละเอียดเข้ามา จนมันแว้งเข้ามา มันปล่อยวางเข้ามา

ถ้ามันปล่อยวางเข้ามา เห็นไหม “สุขอื่นใดเท่ากับจิตสงบไม่มี” น้ำในแก้วนั้นก็เกิดขึ้นมา น้ำให้ความสุข น้ำให้ชีวิต น้ำให้ทุกๆ อย่าง ที่ไหนมีน้ำที่นั่นก็มีชีวิต ถ้าจิตใจเราได้มตรธรรม น้ำอมฤตขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สัจธรรม ถ้ามันทำของมันได้ มันก็มีธรรมะเย็นเป็นสุขของมัน

ศึกษามาๆ ขนาดไหน ศึกษาเป็นทฤษฎี ศึกษาเหมือนกับหน้าที่การงานทางโลก ทำแล้วก็ปลื้มใจ ศึกษาแล้วก็เข้าใจธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ศึกษาแล้วเราอยากจะประพฤติปฏิบัติตามความเป็นจริงขึ้นมา ก็ลังเลสงสัยว่ามันจะเป็นไปได้หรือเป็นไปไม่ได้ มันจะเป็นจริงหรือไม่เป็นจริง แต่เวลาความทุกข์ ก็เลสมันเหยียบย่ำหัวใจ มันเป็นความจริงทั้งนั้นแหละ

แต่ของเราไม่ใช่ ตายแล้วที่อยู่ทำการกระทำ ถ้ามันมีสติปัญญาเดี๋ยวนี้ ทำความดีเดี๋ยวนี้ อนาคตของเรามันจะหมดอายุขัยไป เราจะเอาอะไรซ่อมแซมมันไป? ก็บุญกุศล คุณงามความดี ซ่อมแซมมันไป ถ้าซ่อมแซมมันไป สิ่งที่คุณงามความดีอย่างนี้ เราทำของเรา ถ้ามันมีสติปัญญา กิเลสมันไม่เข้ามาสอดมาแทรก ถ้ากิเลสเข้ามาสอดมาแทรก มันทำให้ล้มลุกคลุกคลานไปหมด แล้วก็บอกว่าปฏิบัติมันปฏิบัติยาก มันยากตรงนี้ไง ยากตรงที่กิเลสตัดหาความทะยานอยากของเรา แล้วกิเลสมันหยาบกิเลสมันหนา มันก็มีข้อต่อรองมากมายไปหมด

แต่ถ้ากิเลสมันลุ่มลึกนะ “เราก้ทำแล้ว เราก้เป็นแล้ว เมื่อไหร่ก้ทำได้ เรารอไปทำตอนกำลัง ไกลจะตาย พอตายแล้ว กำหนดเป็นพระอรหันต์ไปพร้อมกับตายไปเลย” นี่มันคิดไปร้อยแปด ทุกคนคิดอย่างนั้น คิดว่าจนตรอกแล้วเราจะปฏิบัติ จนตรอกแล้วเราจะทำ แล้วมันทำได้จริงไหม นี่ไง เวลากิเลสมันลุ่มลึก กิเลสมันละเอียดมันก็หลอกไปอย่างหนึ่ง เวลากิเลสมันหยาบๆ มันก็พาลไปหมดเลย เราทำอย่างไร

อันนี้มันเป็นจรตนิสัยของตนนะ โทษใครไม่ได้ กัมมพณฺฐุ กัมมปฏิสรโณ กรรมเป็นเผ่าพันธุ์ พันธุกรรมของจิต จิตของใครมันอย่างไรมันคิดอย่างนั้นแหละ แล้วมันคิดอย่างนั้นแล้ว ใครได้ประโยชน์หรือเสียประโยชน์ละ มันคิดอย่างนั้นก็ตัดหาความทะยานอยากของเรา ก็พญามารของเราไง แต่ธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ศึกษา ที่รู้ ปลื้มอกปลื้มใจ นี่ของจริงทั้งนั้นแหละ ถ้าของจริง เราทำได้จริงหรือเปล่า

ถ้ามันทำได้จริง เวลาประพฤติปฏิบัติขึ้นมาครูบาอาจารย์ท่านถึงบอกว่าถ้าใครกิเลสมันหยาบกิเลสมันหนา มันก็ต้องลงทุนลงแรงมากกว่าคนที่กิเลสเขาเบาบาง ถ้าใครลงทุนมาก ลงทุนน้อย ก็ต้นทุนมันมาไม่เหมือนกัน จิตใจสร้างบุญกุศลมาแตกต่างกันไปก็เริ่มต้นแตกต่าง ก็ต้องทำมานะบากบั่นแตกต่างกันไป ทำแล้วถ้ามันได้จริง จริงอันเดียวกัน อริยสัจมีหนึ่งเดียว

เวลามาถึงจริง สมาธิก็คือสมาธินี้แหละ แล้วคนที่ชำนาญในสมาธิก็เป็นเจโตวิมุตติ คนที่ใช้สมาธิมีพื้นฐานทำสมาธิได้ยาก ใช้ปัญญาอบรมสมาธิขึ้นมา ถ้าสมาธิมันใช้ปัญญาขึ้นมามันก็เป็นปัญญาวิมุตติ ถ้าปัญญาวิมุตติมันก็แตกต่างกัน แต่อริยสัจมันอันเดียวกัน เวลาถึงที่สุดแล้วมันเป็นหนึ่งเดียวกัน จะหยาบ จะละเอียด จะทุกอย่างมันหนึ่งเดียวกัน ฉะนั้น อริยสัจมีหนึ่งเดียว มันถึงธมฺมสากัจฉา เอตมฺมํกุศลมุตฺตมํ เขาถึงคุณธรรมะกันได้

ธรรมะมันจะแตกต่างกันไปตรงไหน มันอันเดียวกัน แต่คนที่มันแตกต่างกัน แยกต่างกัน ตรงจริตนิสัย แยกต่างกันตรงอำนาจวาสนาบารมีแตกต่างกัน เห็นไหม สติ มหาสติ อุติ เวลามรรค สามัคคี เวลาชำระล้างกิเลสเป็นโศดาบันขึ้นมา โศดาบันก็อันเดียวกันนั่นแหละ แต่คนมันล้มลุกคลุกคลานแตกต่างกันมา แต่พระสารีบุตรไปฟังพระอัสสชิพูดคำเดียวเท่านั้นแหละ

“ธรรมทั้งหลายมาแต่เหตุ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ละที่เหตุนี้”

พระสารีบุตรแทงทะลุเป็นพระโศดาบันเลย ของเรานี่นะอย่างกับวัวเทียมเกวียน ลากไป เกือบเป็นเกือบตาย ลากเกวียนไปด้วยใจ แล้วเกวียนบรรทุกข้าวสารด้วย แล้วมันขึ้นเนินอีก ต่างหาก โอ๊ย! เดินเกือบเป็นเกือบตาย พระสารีบุตรฟังพระอัสสชิพูดคำเดียวเท่านั้นแหละเป็นพระโศดาบันเลย นี่มันแตกต่างกันตรงนี้ แยกต่างกันตรงอำนาจวาสนาบารมี แยกต่างกันตรงสร้างสมกันมา

ฉะนั้น ที่มันทุกข์มันยากเพราะกิเลสเราทั้งนั้นแหละ ถ้าเป็นกิเลสเราแล้วเราต้องภูมิใจ ภูมิใจว่าเราเป็นคนใจใหม่ เราทำคุณงามความดีมาขนาดไหนเราก็ได้คุณงามความดีมา สิ่งที่เราได้สร้างมาสะสมในใจของเรามันเป็นทิฏฐิมานะอย่างนี้ มันก็เป็นเราทำมาทั้งนั้นแหละ ถ้าเราทำมาแล้วไปโทษใครล่ะ ถ้าเราทำมา ธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแตกต่างหลากหลายมาก เราเอาสิ่งใดประพฤติกปฏิบัติเป็นแนวทาง ถ้ามันตรงกับจริตตรงกับนิสัยของเรา เราทำสิ่งนี้ให้มันคงขึ้นไป

เพราะนาฬิกาเวลามันตายไปแล้วเขาก็ทิ้ง แต่ชีวิตของเราเวลาหมดอายุขัยไปแล้ว บุญกุศล สิ่งที่เราเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะ นาฬิกามันซับซ้อนเพราะเขาทำขึ้นมาเพื่อมูลค่า เพื่อเขาจะแลกเปลี่ยนเป็นสินค้า จิตใจของเรา เราสร้างคุณงามความดีของเรา เราทำคุณงามความดีของเรา ถ้ามันซับซ้อน เห็นประโยชน์ซับซ้อน เห็นประโยชน์แตกต่าง ผลประโยชน์ที่ซับซ้อนมันทำให้เราล้มลุกคลุกคลานหมดเลย

ธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรียบง่าย ไม่มีสิ่งใดเลยนะ ละชั่ว ทำดี ละความชั่ว ทำคุณงามความดี ความดีทำต่อเนื่องไปๆ ละชั่ว ทำดี เท่านั้นแหละ ธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรียบง่าย ไม่มีอะไรซับซ้อนเลย แต่เราชอบให้มันซับซ้อน ชอบให้มันแปลกประหลาด แล้วทำกันไปแล้วถึง

แต่ถ้าเราทำเรียบง่าย ทำของเราให้เรียบง่าย วางให้หมด แล้วทำให้มันเรียบง่าย ทำให้เป็นตามความเป็นจริง ตามจิตตามนิสัยของเรา ทำเข้าไป ถึงที่สุดแล้วเราจะเห็นคุณงามความดีของเรา เราจะเห็นศีลธรรมของเรา ศีลธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน เอาธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปแล้ว แล้ววางธรรมวินัยนี้ไว้ ธรรมวินัยเป็นศาสดาๆ แต่ความรู้ความจริงที่เป็นของเราเป็นศีลธรรมของเรา ถ้ามันมีศีลธรรมความจริงอันนี้เราจะรู้แจ้งในหัวใจของเรา แล้วจะเห็นคุณค่าของธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เห็นคุณค่าของหัวใจเรา เอวัง